

Brocki, Zygmunt

"Iz istorii słow i słowariej. Oczerki po leksikologii i leksikografii", Leningrad 1963 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 12/4, 830-832

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z zauważonych paru błędów drukarskich szczególnie mylące są dwa. Na s. 322 zamiast „siły wychowawcze” (!) powinno być chyba „siły zachowawcze”, na s. 370 zaś, zamiast oddziaływania „pomiędzy światem a atomem” powinno być oddziaływanie „pomiędzy światłem a atomem”.

Stanisław Szpikowski

Nikolaus von Kues. Wissenschaftliche Konferenz des Plenums der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin anlässlich der 500. Wiederkehr seines Todesjahres. Referate und Diskussionsbemerkungen. Akademie-Verlag, Berlin 1965, ss. 57.

Fascynująca postać Mikołaja z Kuzy przyciąga raz po raz uwagę historyków kultury i umysłowego rozwoju ludzkości. Przed kilku laty poglądy tego myśliciela — zamykającego średniowiecze i otwierającego renesans — przypomniał Bogdan Suchodolski w książce o „Narodzinach nowożytnej filozofii człowieka”, ukazując go na tle problemów wiążących się z filozoficznymi podstawami „królestwa ludzi”. Teraz zaś pojawia się niewielka książeczka w całości poświęcona Kuzańczykowi.

Dla uczczenia 500 rocznicy jego śmierci (1464 r.) Niemiecka Akademia Nauk w Berlinie urządziła konferencję naukową poświęconą twórczości Mikołaja z Kuzy. Omawiany tomik zawiera właśnie dokumentację tej konferencji: trzy referaty i sześć głosów dyskusyjnych.

Edward Winter nakreślił sylwetkę Mikołaja z Kuzy na tle pełnej sprzeczności epoki w której myśliciel żył i tworzył; ukazał więc kolejno lata jego studiów filozoficznych, prawniczych i teologicznych, liczne podróże, udział w soborze bazylijskim, a przede wszystkim podejmowane przez niego próby pojednania wszystkich wyznań. Robert Rompe i Hans-Jürgen Treder ukazują postać Kuzańczyka jako badacza natury, a w szczególności znaczenie jego badań dla kształtowania się nowożytnej kosmologii i eksperymentalnej fizyki. W oparciu o metody ilościowe i akcentując silnie wielką rolę praktyki w procesie poznawania świata, Mikołaj z Kuzy stał się m.in. pionierem nowożytnych badań meteorologicznych, geologicznych i biofizycznych. Metodologiczne założenia myśliciela omawia Georg Klaus, szeroko rozwijając zagadnienie „jedności przeciwieństw” jako fundamentu logicznego myślenia Kuzańczyka.

Nie licząc drobniejszych przyczynków dyskusyjnych, dwa głosy w dyskusji wysuwają się na czoło. Heinrich Grell przedstawia matematyczną symbolikę i refleksje na temat pojęcia nieskończoności, a Leon Stern działalność Mikołaja z Kuzy jako dyplomaty związanego z polityką Kościoła.

Jak widać, ta niewielka książeczka zawiera sporo materiału dotyczącego szeregu zagadnień w czasach panowania dwóch tendencji — matematyzacji ludzkiej wiedzy i prób integracji nauki. Mikołaj z Kuzy wiąże się z rozwojem obu tych nurtów, które charakteryzują także i naszą epokę.

Waldemar Voisé

Iz istorii słow i słowarij. Oczerki po leksikologii i leksikografii. Izdatielstwo Leningradskogo Uniwersiteta, Leningrad 1963, ss. 182.

Kiedy w 1968 r. dobiegają końca prace redakcyjne nad międzynarodowym słownikiem lingwistycznym zawierającym 3 tysiące terminów w 10 językach słowiańskich, podjęte na wniosek międzynarodowego zjazdu slawistów w 1961 r.

w Moskwie, warto przypomnieć pewne mało znane i mało opracowane zagadnienia związane z historią leksykologii i leksykografii słowiańskiej; zagadnieniem takim, dotyczącym historii wyrazów i słowników rosyjskich, została poświęcona książka *Iz istorii słow i slowariej*, obejmująca 19 prac dedykowanych kolejnemu międzynarodowemu zjazdowi slawistów w 1963 r. w Sofii. Przedstawimy tu 3 z tych prac.

Rozwój językoznawstwa w Rosji i przede wszystkim zapoczątkowanie w Rosji w pierwszej połowie XIX w. badań nad językiem litewskim, unaocznili konieczność opracowania słownika litewsko-rosyjskiego, głównie dla studiów porównawczych języków słowiańskich i bałtyckich. Stało się to wówczas, gdy okazało się, że wśród języków indoeuropejskich język litewski jest najbliższy językom słowiańskim i że znajomość tego języka — zajmującego ponadto wyjątkowe miejsce wśród nowożytnych języków indoeuropejskich dzięki swojej starożytnej strukturze — jest dla slawistów w badaniach komparatystycznych wręcz niezbędna¹.

Historia leksykografii litewskiej jest jednak do dzisiaj mało zbadana. Stwierdza to we wstępie do pracy *Iz istorii litowsko-russkoj i russko-litowskoj leksikografii XIX w.* litewski badacz J. Kruopas, wymieniając tylko pięć prac (w tym dwie własne) z lat 1957—1961, m.in. o słownikarzach litewskich: A. Juszkiewiczzu, S. Daukantasiu, W. Iwińskim oraz o Konstantego Szyrvida *Dictionarium trium linguarum*, słowniku polsko-łacińsko-litewskim wydanym w Wilnie w 1629 r. (następnie kilkakrotnie, aż do 1718 r., wznawianym). Słownik Szyrvida był do końca XVIII w. jedynym słownikiem uwzględniającym język litewski. Dopiero w XIX w. w ówczesnych Prusach Wschodnich ukazało się kilka drukowanych słowników litewsko-niemieckich i niemiecko-litewskich (pierwszy w 1800 r.).

J. Kruopas kreśli kolejne próby opracowania słownika litewsko-rosyjskiego, zresztą częściowo nieudane. Np. slawista i komparatysta S. Miłkucki, który na polecenie Rosyjskiej Akademii Nauk od 1853 r. zbierał na Litwie materiały do takiego słownika, nie ukończył dzieła, a w 1854 r. ogłosił tylko kilkustronicowy początek zamierzonego słownika. Również nie zakończył pracy A. Uglanski, profesor Uniwersytetu Kazańskiego, a przedstawiony Akademii słownik I. Gilusa (wychowanka Uniwersytetu Warszawskiego), ujemnie zrecenzowany przez pisarza litewskiego i doskonałego znawcę litewszczyzny A. Baranowskiego, nie został wydrukowany.

W tym stanie rzeczy Akademia w 1876 r. zdecydowała się wydać słownik na podstawie materiałów zebranych przez folklorystę i leksykografa litewskiego A. Juszkiewiczza. Materiały te stanowił słownik litewsko-polski, lecz Akademii przedstawiono go wraz z tłumaczeniem rosyjskim. Prace redakcyjne i wydawnicze trwały w Akademii wiele lat: zeszyt 1 tomu 1 wyszedł w 1897 r., a np. zeszyt 2 tomu 2 dopiero w 1922 r.² Słownik został wydany pod tytułem *Litowskiej słowar A. Juszkiewiczza s pieriewodom słow na russkiej i polskiej jazyki*. J. Kruopas pod-

¹ J. Kruopas w cytowanej niżej pracy pisze, że uczonymi, którzy zwrócili uwagę na język litewski, byli „w pierwszej połowie XIX w. rosyjscy uczeni [...] P. Prejs, I. I. Srezniewski, a także F. F. Fortunatow, A. A. Szachmatow, I. A. Baudouin de Courtenay” s. 73). Zdanie to sformułowane jest niezręcznie, trzej ostatni językoznawcy bowiem należą do czwartej ćwierci XIX w. i początków XX w., a pracujący przejściowo w Rosji Jan Baudouin de Courtenay był Polakiem i uczniem polskim.

² Kruopas podaje nazwiska językoznawców, którzy brali udział w pracach redakcyjnych (s. 75). J. Rozwadowski w pracy o językach bałtyckich w t. 3 *Encyklopedii polskiej* [...], Kraków 1915 (przedruk w publikacji: J. Rozwadowski, *Wybór pism*. T. 2. Warszawa 1961, s. 285), pisze, że przygotowaniem edytorskim materiałów Antoniego Juszkiewiczza zajmował się jego brat Jan, nauczyciel, ostatnio w Kazaniu. O Janie Juszkiewiczzu Kruopas wspomina tylko (s. 74) w związku z inną pracą leksykograficzną (nie ukończoną), do której wolał go Srezniewski.

kreśla, że słownik ten, choć nie został skończony, odegrał jednak dużą rolę w rozwoju litewsko-rosyjskiej leksykografii³ i w historii językoznawstwa litewskiego.

Następnie autor omawianej pracy pisze o działalności w zakresie języka i słownictwa Wawrzyńca Iwińskiego, działacza oświatowego, pedagoga, wydawcy, etnografa, autora rękopiśmiennego *Słownika polsko-litewskiego*⁴ oraz odnalezionego po ostatniej wojnie w archiwach Wszeczwiązkowego Towarzystwa Geograficznego, również w rękopisie, początku dzieła *Słownik rosyjsko-litowski s latinsko-polskim*. Jak wynika z badań Kruopasa, miał to być wielki słownik rosyjsko-litewski, w części litewskiej bogaty w synonimy, archaizmy i dialektyzmy. Nie został ukończony, bo urzędnicy wileńskiego okręgu szkolnego wykazali w sprawie jego wydania zupełną obojętność. Jednocześnie z rękopisem Iwińskiego odnaleziono w Leningradzie inny słownik rosyjsko-litewski, anonimowy, obejmujący wyrazy od A do Deszewyj.

Inną szczególnie ciekawą pracą w książce *Iz istorii słow i słowariej* jest I. Malcewej. *Obszczij cerkowno-sławiano-rossijskij słowar' P. Sokołowa, 1834 g.* Zadaniem pracy jest ukazanie, przez porównanie słownika Sokołowa ze słownikiem Rosyjskiej Akademii Nauk z lat 1806—1822, co nowego wniósł słownik Sokołowa, jak się przyczynił do rozwoju rosyjskiej leksykografii, oraz określenie rangi tego słownika w historii nauki rosyjskiej. Autorka wnioskuje m.in., że odegrał on wielką rolę w historii oświaty, do 1847 r. był najbardziej kompletnym i najlepszym słownikiem języka rosyjskiego; pod względem naukowym stał w jednym rzędzie ze słownikami Akademii Nauk z końca XVIII w. i pierwszej połowy XIX w. oraz stanowił podstawę, na której oparto także słownik wydany w 1847 r.

Jedną z prac wreszcie może zainteresować pośrednio historyka techniki, mianowicie B. Bogorodowskiego *Surożskaja szkarma „uključzina w łodkie”*. Na przykładzie terminu żeglarskiego *szkarma* (z włosk. *scarmo* = dulka), którym na Krymie oznacza się do dziś pewien rodzaj dulki, autor przedstawia wpływy morskiej terminologii włoskiej (Genui i częściowo Wenecji) na rosyjskie słownictwo morskie (dotyczące przede wszystkim okrętu żeglownego) rejonu czarnomorskiego. Zapożyczenia leksykalne szły oczywiście w parze z nową techniką okrętową narodów zachodniego basenu Morza Śródziemnego, przyjmowaną przez inne narody, też np. przez Turków (autor podaje zapożyczenia włoskie w rosyjskim oraz równoległe w tureckim i serbochorwackim)⁵.

Zygmunt Brocki

³ Na podstawie tego słownika powstał w latach 1922—1926 tom 1 słownika litewsko-rosyjskiego J. Ślapielisa (dalsze tomy nie wyszły); w 1933 r. wyszedł także słownik W. Sieriejskiego; nadto w ZSRR wydano wiele szkolnych słowników litewsko-rosyjskich.

⁴ Rękopis ten został przed kilku laty znaleziony w Poznaniu przez tamtejszego etnografa Witolda Armona.

⁵ Por. też: N. Barbaszew, *Proizwodstwiennno-tiechniczeskaja terminologija russkogo sudostrojenija XVIII wieka*. „Trudy Instituta Istorii Jestiestwoznaniija i Tiechniki”, 1956, t. 8, ss. 49—63, gdzie mówi się głównie o pożyczkach holendersko-angielskich w terminologii rosyjskiej basenu bałtyckiego i białomorskiego, które przeszły z techniką przyjętą przez Rosjan z Holandii i Anglii. O związkach terminologicznomorskich włosko-orientalnych zob. również: A. Zajaczkowski, *Orientalna terminologia żeglarska w piśmiennictwie polskim (od XVI w.)*. W publikacji tegoż autora: *Studia orientalistyczne z dziejów języka polskiego*. Wrocław 1953, ss. 90—99.